

Сугрובה Ю.Ю.

УДК 316.7:13:(914.0:477)

**РЕФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ УКРАЇНИ
ПОСТРЕНЕСАНСНОГО ЧАСУ**

Проблема культуротворчості людини, її соціокультурного буття, морального світу, стала визначальною не лише для західноєвропейської наукової думки, а й для української. Вітчизняні мислителі, діячі, митці постренесансного часу розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували самоутвердження особистості в земному втіленні, необхідність її творчого самовдосконалення.

Вивчення феномену реформаційних змін в культуротворчості України не лише заповнює прогалини у вітчизняному культурологічному, філософському й релігійному розвитку, але й сприяє кращому усвідомленню джерел виникнення і наслідків наступного феномена української культури – напрямку “козацьке” бароко, показує нинішній країні досвід поєднання української та західноєвропейської традицій у живий синтез, дає нам усвідомлення себе законним членом європейської культурної спільноти.

Виокремити в такому інноваційному й різноспрямованому у своїх духовних пошуках періоді постренесансний культуротворчий феномен важливо з огляду на розширення і поглиблення наших знань про цей явно недостатньо досліджений час, без осмислення якого неможливо зрозуміти суть подальших духовно-культурних процесів в Україні.

Ренесансно-гуманістичні, реформаційні ідеї стали об’єктом історико-філософських досліджень, наслідки яких частково викладені у відповідних розділах I тому «Історії філософії на Україні» (К., 1987 р.) та монографії В. Нічик, В. Литвинова, Я. Стратій «Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні» (К., 1991 р.). Вказана проблема також була порушена у працях «З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI–першій третині XVII ст.» І. Паславського (К., 1984 р.) та «Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія» (у 2-х т., К., 1995 р.). Міжконфесійні відносини в Україні гуманістичної доби розглянуті в докторській дисертації П. Кралока «Особливості взаємовпливу національної та конфесійної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст.» (К., 1998 р.), а також в праці В. Любашенка «Гуманістичні ідеї еретичних учень. (Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст.)» (Львів, 1998 р.). Докторська дисертація В. Литвинова «Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століть)» (К., 2003 р.) стала фундаментальною працею філософського й культурологічного осмислення ідей гуманізму в Україні.

Однак доводиться констатувати, що аспект рефлексії щодо культуротворчості людини постренесансу в українській культурологічній сучасній думці ще залишається мало дослідженим, що, власне, зумовило потребу в їх систематичному осмисленні та висвітленні.

Епоха Відродження завершилася великою соціокультурною кризою, пов’язаною з руйнуванням старої середньовічної ідеології соціуму й виникненням нових форм, взірців культуротворчості. У культуротворчості відбувається зміна цілей: замість гармонії ренесансного періоду творчий пошук епохи Реформації спрямований на розроблення драматичних колізій.

Першими зародками свободи в культуротворчому, а точніше релігійно-суспільному процесі того часу в Україні стали еретичні течії богомилів, бичовників, “зжидовілих” та ін.. «Зжидовілі» в Україні підготували ґрунт для поширення гуситства й реформаційних ідей. Згодом і соцініанство як найлівіша течія реформації теж прийшла в українські землі: Волинь, Полісся, Побужжя, Галичину, Поділля, Київщину. Найголовніша ідея, яку скріпила й зреалізувала Реформація, була та сама, що й у Європі – інновація перекладу Св. Письма на живу народну мову, а також вживання народної мови в богослужінні.

Іван Огієнко – український вчений, митрополит, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, історик церкви, педагог у своїх працях: “Українська церква”, “Українська культура”, “Історія української літературної мови” аналізує реформаційні процеси щодо українських перекладів Св. Письма. Так він стверджує, що з середини XVI ст. в Україні постають вже переклади Св. Письма на живу українську мову. Так Пересопницьке євангеліє перекладено з тексту церковнослов’янського. Але оригіналами для таких перекладів служили й польські протестантські переклади. Вони широко розповсюджувалися й по Україні і заохочували українців до пошани своєї мови й до наслідування науки протестантів. Євангеліє В. Тяпинського – переклад з соцініанського Нового Заповіту С. Будного, Новий Заповіт Негалевського – переклад з соцініанського Нового Заповіту Чеховича, Крехівський Апостол – переклад з кальвінської Біблії [4, 5–32].

Православні не тільки перекладали на живу українську мову протестантські джерела, а й переробляли їх та обертали ці ідеї на користь православної церкви та православного народу. Стали читати й Євангеліє та Апостола українською мовою. Уже самі ці джерела українських перекладів Св. Письма виразно говорять, що реформаційні культуротворчі процеси й зміни в Україні були значними.

Таким чином, реформація в Україні спробувала змінити процес технічного перекладу на культуротворчу діяльність з елементами інновацій, досягнувши значного позитивного результату для українського народу, його історії та культури.

Ідея Св. Письма живою мовою була настільки дозрілою, що за неї вхопилися представники всіх вір, всіх церков. І в Україні, і в інших європейських та слов’янських народів. Реформаційний рух, окропив народну мову мовою літературною, зробив революційний переворот у релігійно-літературній творчості. Раніше церковнослов’янська мова була єдиною і в літературі й у церковних служіннях. Реформація в

Україні змінює навпаки цю ситуацію, народна мова завойовує авторитет у літературі, нею починають писати книжки. Це був самий значний крок реформаційних змін в культуротворчості України й Європи.

Незважаючи на те, що реформація була всеєвропейським явищем, еретично-раціоналістичні течії в Україні були не лише продуктом зовнішніх ідейних впливів, а спричинялася також місцевими соціокультурними, культуротворчими процесами. Причому впродовж XV – першої половини XVI ст. ці рухи розвиваються паралельно із західноєвропейськими ересьми значною мірою як явище вітчизняної релігійної культуротворчості. Дуже яскравий приклад – це пам'ятки, укладені книжниками, котрих офіційна церква вважала за еретиків, були доступні обмеженому колу осіб. Однак, багато апокрифічних джерел, що також виникали на основі еретичних поглядів і служили їх обґрунтуванням, започатковані в українському фольклорі. Тим самим ці пам'ятки ставали істотним компонентом народної релігійної культуротворчості.

Дослідивши дихотомічність еретичних рухів Західної Європи й України, спробуємо зробити висновок. Раціоналістичні ересі почали готувати нове культуротворче середовище, котре на наступному етапі підняло й розвинуло реформаційні погляди і в західній Європі й в Україні. Раціоналістичні ересі стали попередниками світоглядних змін, формування вільної, активної людини – індивіда, здатного всупереч попереднім канонам іномислити – новаторськи думати й діяти, проявивши креативність у синтезі елементів релігійної та світської культуротворчості.

Не звертаючи на те, що українська мова зайняла необхідне місце в богослов'ї, тримовність українського словесного простору ще довгий час створювала барвисте і неповторне інтелектуальне середовище. Так, наприклад, Мелетій Смотрицький пише польською, Захарія Копистенський – слов'янською, Іван Домбровський – латиною. Та мовна варіантність вносить і певний хаос у світ стабільних релігійних, патріотичних цінностей, що усвідомлюється діячами тих часів.

Якщо епоха Відродження вимагала різнобічності від представників будь-якої професії або галузі знання, то в наступні століття в ситуації протистояння різних поглядів, ідей, точок зору різнобічність відходить на другий план, поступившись місцем строгому розподілу на спеціалізовані галузі культуротворчості.

Україні у той час потрібні діячі різного фаху, різного масштабу – не лише козацька старшина й священнослужителі, а й вчителі, вчені, архітектори, будівничі, добре обізнані чиновники для різних державних служб, дипломати. Освіта із приватної справи людини стає справою державної ваги. Тим-то якою їй бути – визначається вимогами суспільного життя.

Отже, духовні цінності стають предметом громадської уваги й критичного осмислення. І це спонукає передусім до реформування і конфесій як захисників певних поглядів та моральних установок й усіх культуротворчих процесів. Усе це відбувається завдяки плідній праці й інноваційній культуротворчості видатних українських діячів.

Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Кондратюк А.Ю. у своїх працях з культурології аналізують життя й культуротворчість великих українських патріотів, видатних діячів української культури. Так, державотворчість Василя Костянтиновича Острозького пов'язана з містом Острогом. Він був найвпливовішим з-поміж тогочасних українських магнатів, загальною визначкою "начальником у православ'ї", меценатом, культурним діячем. Польський король Стефан Баторій прилюдно назвав його "верховним охоронцем і захисником православної церкви в Західній Русі". Острозький був прихильником культурно-релігійної автономії українського і білоруського народів, протегував різноманітні православні інституції, медичні та освітні заклади. Він заснував у місті Острозі, що належало йому, гурток письменників, школи в Турові, Володимирі-Волинському, школу та друкарню в Острозі [1].

Ця школа стала науковим центром, який об'єднав найкращі інтелектуальні сили України. Її називають «греко-слов'янською Академією», тому що стала першою науковою установою України, а також «тримовною гімназією», оскільки дисципліни викладалися трьома мовами: грецькою, латинською і українською (слов'янською). Цю школу дослідники вважають першим українським навчальним закладом європейського типу. Значущим культуротворчим центром в Острозі стали також гурток учених богословів, філологів і друкарня.

Герасим Смотрицький – учасник наукового гуртка, пізніше був запрошений до Острога для підготовки до друку Біблії Константином Острозьким.

Вихованцем Острозької школи, сином Герасима був Мелетій Смотрицький. Баркулабівський літопис свідчить, що М. Смотрицький був одним із найосвіченіших людей України, всебічно обдарованою людиною: педагогом, перекладачем, письменником-полемістом, церковно-політичним діячем. Але найбільше прославився М. Смотрицький як автор єдиного на той час посібника з мови – «Грамматика слов'янська»[1].

Його поява тісно пов'язана з культурно-національним рухом на українських та білоруських землях кінця XVI – початку XVII ст. В основі цього руху було збереження культурних традицій, зокрема церковнослов'янської мови як мови освіти, науки, літератури.

Сучасні вітчизняні культурологи: М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко й інші характеризують діяльність українського мовознавця Мелетія Смотрицького, праці якого вплинули на розвиток східнослов'янських мов. «Грамматика слов'янська», яку він написав і яка систематизувала церковнослов'янську мову, мала довге життя. Протягом кількох століть вона була основним підручником

для українського, російського і білоруського народів. Пізніше її перевидавали в Росії. Вона була перекладена на всі слов'янські мови. Нею користувалися у південнослов'янських країнах, а також в Молдавії та Румунії. Михайло Ломоносов говорив про цю граматику як про "ворота своєї вченості". В Росії граMATика М. Смотрицького стала основою філологічних знань аж до 1755 року, тобто до "Російської граматики" Ломоносова, на яку справила значний вплив. Термінологією граматики М. Смотрицького й досі користуються російські лінгвісти: гласная, согласная, ударение, слог, точка, многоточие, запятая, предлог, союз, междометие, глагол, существительное, склонение, спряжение [2].

Таким чином, українські діячі не обмежувалися лише деклараціями про значення людського розуму в культуротворчості, але й самі творили духовні цінності, брали активну участь у розповсюдженні освіти, засновували різного роду школи, друкарні, науково-освітні осередки, братства, де гуртувались представники гуманітарних професій – учителі, вчені, письменники, митці. Вітчизняні гуманісти висунули ідею гармонійного виховання людини як головний елемент її творчості, обґрунтували принцип усебічної освіти. Вони були переконані, що справжня мудрість і правдива наука неможливі без ґрунтовної освіти й творчості.

Від другої половини XVI ст. – до початку XVII ст. відбувається інтенсивна розробка гуманістичних ідей у переплетенні з реформаційними. На цьому етапі з'явилися відомі культурно-просвітницькі, наукові, літературні й освітні об'єднання. Характерною ознакою того часу стало активне формування історичної самосвідомості українського народу, розвиток ідеалу гуманістичного патріотизму. Процес реформаційних змін в Україні став виключно оригінальним і не схожим на культурні явища інших країн.

Націотворчому піднесенню України кінця XVI – початку XVII ст. сприяла не тільки активність окремих діячів. Велика заслуга в цьому колективних органів – братств (національно-релігійних та громадсько-культурних організацій). Ці організації були створені у той час, коли українська культура й православна віра практично вже були знищені. Тоді й з'являється нова верства українського суспільства – міщанство, яке взяло на себе справу оновлення церковного й духовного життя українців, порятунку віри, культури, народності й благодійності, створивши зовсім нові форми культуротворчості.

І зараз необхідно зупинитися на аналізі такого феномену як благодійність – добродійність – благотворення, характерного для підтеми, що розглядається: «Реформаційні зміни в культуротворчості України постренесансного часу». Точна кваліфікація даних синонімічних понять має важливе значення не тільки для характеристики соціопроектів в Україні, але й для їх філософсько-культурологічного аналізу.

Тлумачний словник української мови 2001 року пояснює, що благодійний – це той, який дає, приносить добро, користь; корисний. Благодійник – той, хто подає комусь допомогу, підтримку; добродійник, доброчинець, добродій, добротворець, благодар [4,112-113]. Те ж саме значення мають і поняття добродійність, благотворення.

У суспільній думці цей термін, як правило, розуміється як вдосконалене й поставлене на потік роздавання матеріальних благ (у першу чергу грошей та устаткування, а також їжі й одягу). Однак, благодійність потрібно визначити і як передачу знань та умінь, діяльність, що є креативною та інноваційною для того, хто віддає, жертвує. В останній час сформувалася стійка уява про благодійність не лише як про грошові й майнові пожертвування, але і як про культуротворчу, безкоштовну «суспільну» діяльність, у прямому значенні цього слова [5].

Розглядаючи добродійність в Україні, потрібно відзначити, що благодійні традиції, бажання допомогати завжди були надзвичайно міцними серед східних слов'ян. Великий князь Володимир у кінці 10 ст. побудував перший кам'яний храм Київської Русі (церкву Богородиці Десятинну) та десяту частину власних прибутків призначив на її утримання. Так він визначав свою духовну спадкоємність традиціям християнства. Слава України складається не тільки з її державної історії, християнських святинь, але ще й з благодіяльності її громадян.

Громадсько-культурні організації – братства і стали осередками, які підхопили національно-генетичні – благодійні тенденції слов'янських народів. Саме братства культивують і розвивають їх до культуротворчих процесів, в основі яких знаходиться суспільно-значуща мета – творіння добра.

Братські організації мають глибокі корені в культурі й історії рідної країни. Головним осередком братського руху на українських землях вважається місто Львів. Найстарішими братствами на Україні були Львівське Успенське та Луцьке Хрестовоздвиженське.

Братчики допомагали біднішим своїм членам або їх родинам, разом урочисто здійснювали поховання померлих, виховували в собі риси солідарності і взаємної допомоги. У цій згуртованості, монолітності, взаємовиручці також мало виховуватись почуття взаємної любові, великої єдності. Почесною місією братств була побудова шкіл на Україні, залучення українського трудящого люду до освіти, створення народних книгозбірень, розшук і зберігання історичних літописів, книг, документів.

Школа Львівського братства стала першою братською школою підвищеного типу в Україні. Пізніше такі міста як Луцьк, Київ, Перемишль, Кременці, Вінниця та ін. підхопили цю ідею і теж відкрили подібні школи. Важливе місце у процесі навчання завжди займала слов'янська мова, потім йшли грецька та латинська мови.

Братські школи проголосили гуманістичні ідеали, які стали законодавчими. Статут Львівської школи "Порядок шкільний" – документ, у якому йдеться про організацію роботи братських шкіл, про їх демократичний устрій. Він став основою діяльності всіх братських шкіл, проголошував цінність людської

особистості незалежно від походження чи багатства. Повага до людської гідності, яка виховувалася у стінах братських шкіл, сприяла формуванню громадсько активної людини, здатної відстоювати загальнонародні інтереси.

Значний вплив на стан освіти не лише в польських землях, але й в українських та білоруських, мала Замостська академія. У її відкритті активну участь брав українець за походженням, відомий польський поет Шимон Шимонович. Тут навчалися видатні українські релігійні та культурні діячі: Касіян Сакович, Ісайя Трофимович-Козловський, Сильвестр Косів. Йосиф Кононович-Горбацький.

У першій третині XVII ст. як культурний центр України відновлюється Київ. На кошти шляхтянки з Луцька, Єлизавети Гулевичівни, яка переїхала до Києва, було засноване на Подолі Київське Богоявленське братство – найбільш масове з усіх українських братств. Воно об'єднало кращих представників української шляхти, духовництва, ремісників, купців. Гулевичівна сама освічена, національно свідомо жінка, розробила програму і статут братства, пожертвувала для нього земельну ділянку ("пляц на Подолі") і кошти для побудови школи, готелю для бідних і церкви. Робилося це з "любові й прив'язаності до українського народу". Найбільшою заслугою Київського братства, як культурного осередку, було заснування Київської братської школи. Вона справила великий вплив на розвиток культури України. Її фундаторами були такі високоосвічені люди свого часу, видатні українські гуманісти і просвітителі, як Іов Борецький, Єлисей Плетенецький, Тарас Земка, Захарія Копистенський.

Львівське, Київське та Луцьке братства відігравали найвизначнішу роль у релігійно-культурному русі, очоливши культуротворчий, братський рух в Україні. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. братські школи діяли в багатьох містах України. Вони були засновані у Луцьку, Галичі, Рогатині, Стрию, Перемишлі, Городку, Комарні, Кременці та інших містах. Рух братств виконував ту ж саму роль, яку на заході виконувала реформація: церковні власті опинялися під фактичним контролем міської громадськості.

Таким чином, відстоюючи національний розвиток, протидіючи католицькому релігійному гніту, братства здійснювали не тільки благодійницькі та благодотворчі функції: допомагали бідним, вдовам, сиротам, хворим, викупували бранців з татаро-турецької неволі, але й культуротворчі функції: будували друкарні, церкви, шпитали, оберігали й реставрували пам'ятники історії, культури.

Українські гуманісти, зокрема Л. Зизаній, Ю. Рогатинець, К. Ставровецький не тільки заснували братський рух, а й сприяли формуванню в Україні ренесансного індивідуалізму. Характерним його проявом було усвідомлення важливості власної творчості, значення особистого авторства. Перше більшість передмов до українських друкованих книг і значна частина творів письменників була підписана авторами. Саме в цьому виявляється одна з відмінностей між ренесансною-постренесансною культуротворчістю та безіменною середньовічною.

Таким чином, постренесансний час дуже суперечливий: несучи на собі яскраво виражений відбиток кризи гуманістичних ідеалів епохи Відродження, він одночасно шукає способи збереження найважливішого досягнення Ренесансу – раціоналістичності, віри в непереможну силу людського розуму. Це й визначає вектор розвитку культуротворчості реформаційного періоду. Перебуваючи між двома великими епохами – Відродження і Просвітництва, реформаційний період – це не перепочинок перед новим потужним культурним ривком, а рішучий крок людства від міфологічних ілюзій Ренесансу до реального засвоєння світу, який оточує людину.

Культуротворчий феномен України цього часу відзначений в умовах Великого Польсько-Литовського князівства й формувався одночасно з європейським культурним процесом. Але національно-українськими здобутками в понятті культуротворчості стали зовсім нові складові: піднесення авторитету рідної мови, виховання молоді на принципах патріотизму, утвердження ідей громадянського гуманізму, тобто ідей спільного блага й користі громади.

Джерела та література:

1. Гриценко Т. Б. Культурологія : [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко, С. П. Гриценко, А. Ю. Кондратюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2007.– 392 с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-book-95.html>
2. Культурологія : українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.; за ред. М. М. Заковича. – К. : Знання, 2004. – 567 с.
3. Новий тлумачний словник української мови / В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 1. – С. 112, 113.
4. Огієнко І. Реформація в Україні : [Електронний ресурс] / І. Огієнко // Українська літературна мова XVI ст. – Варшава, 1930. – Т. 1. – С. 5-32. – Режим доступу : <http://www.apologet.kiev.ua>.
5. Burlingame D. F. Altruism and Philanthropy : Definitional Issues / D. F. Burlingame. – Indianapolis, 1993. – P. 8.